

UNDOV SO‘ZLAR PRESUPPOZITSIYASI

Dilfuzaxon Odilovna Hasanova
Feruzabonu Otabek qizi Muhammadqodirova
QDU

Annotatsiya: Ushbu maqolada undov so‘zlarning ma’no jihatdan gap tarkibida qo‘llanilib, presuppozitsiya hodisasiga ishora qilishi va yashirin ma’no ifodalashi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ular ifodalagan yashirin ma’no (presuppozitsiya) gapni mazmunan murakkablashtirishi va ayni vaqtda nutqiy tejamlilikni yuzaga keltirishini misollar orqali ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: presuppozitsiya, pragmatika, unov so‘zlar presuppozitsiyasi, yashirin ma’no, pragmatik aspekt, kontekst, til ekonomiyasi, sema, polisemantik so‘z, nutq vaziyati, nutqiy tejamlilik

PRESUPPOSITION OF EXCLAMATION WORDS

Dilfuzaxon Odilovna Hasanova
Feruzabonu Otabek kizi Muhammadkadirova
KSU

Abstract: In this article, the meaning of exclamation words in the structure of the sentence is used, it is thought that it refers to the phenomenon of presupposition and express a hidden meaning. It is also revealed through examples that the hidden meaning (presupposition) expressed by exclamation words complicates the sentence and at the same time creates speech economy.

Keywords: presupposition, pragmatics, exclamation words presupposition, hidden meaning, pragmatic aspect, context, economy of language, sema, polysemantic word, speech situation, speech economy

Til birliklarining aynan kontekst, kommunikativ muhit, til egalarining lisoniy qobiliyati, til bilimi va ko‘nikmalari, nutq obyekti haqidagi umumiy bilimlari kabi muloqot tamoyillari bilan bog‘liq holda tadqiq etish maqsadi pragmatolingvistikaning mustaqil yo‘nalish sifatida ajralib chiqishiga turtki berdi. O‘zbek tilida yashirin ma’nolarni tadqiq etish bilan bevosita presuppozitsiya hodisasi shug‘ullanadi.

Presuppozitsiya - (lot. prae - oldinda, oldinga va supposition - joylashtirish, qo‘yish) til birligining nutqiy vaziyat, matn, til egalarining nutq obyekti haqidagi umumiy bilimlari bilan bog‘liq xususiyatlarini yashirin yo‘l bilan namoyish etuvchi lingvistik hodisa bo‘lib, muayyan tashqi va ichki omillar ta’sirida yuzaga chiqadi va

gapda nutqiy tejamlilikni yuzaga keltiradi. Presuppozitsiya hodisaga, asosan, til hodisasi sifatida qaralib, unga quyidagi belgilarni asos qilib olishimiz mumkin: bevosita ifodalanmaslik va gap qurilishidan anglashilish. Bundan kelib chiqadiki, leksik sathdagi soʻz va boshqa birliklardan ifodalanmoqchi boʻlgan maʼnolar ham yaqqol koʻrinmaydi. Balki bu maʼno soʻzni sinchkovlik bilan qaralgandagina yuzaga chiqadi. Bu yashirin maʼnoni aniqlash presuppozitsiya hodisasining asosiy vazifasidir. Nazariy adabiyotlarda taʼkidlanishicha, presuppozitsiya matnni “semantik jihatdan murakkablashtiradi. Bunday vaqtda ayrim soʻz yoki grammatik shakl orqali ifodalangan propozitsiya oʻzining eng ixcham shakliga ega boʻladi. Soʻzlovchi va tinglovchi uchun uning tushunarli boʻlishida presuppozitsiya yordamga keladi [1:113].

Presuppozitsiya maʼlum matn ifodalayotgan propozitsiyani toʻgʻri tushunilishiga imkon beradigan soʻzlovchilar oʻrtasidagi “bilishning umumiy fondi”, “oldindan bilishning jami - bilishlar” sifatida belgilanadi [2:28]. Presuppozitsiyaning asosiy belgisi matn orqali bayon qilingan propozitsiyaga - hukmga zid tarzda mazmuniy munosabatning anglashinishidir. Til ekonomiyasi hisobiga gapda bevosita aks etmagan axborotga ishora qilish vazifasi shu gap tarkibidagi biror boʻlak zimmasiga yuklatiladi va shu orqali presuppozitsiya hodisasini yuzaga kelishiga asos boʻladi. Masalan, *“Anvar oʻz istiqbolini yolgʻiz muhabbat orqali koʻrar edi”*. (A. Qodiriy *“Mehrobdan chayon”*)

Ushbu gapda ajratib koʻrsatilgan til birligi presuppozitsiya hodisasining yuzaga kelishi uchun signal vazifasini bajarmoqda. Shu birlikning signali tufayli gapning mazmunidan yana bir yashirin axborot (birgalik)ni anglab olamiz. Agar shu birlik tushirib qoldirilsa bu yashirin axborotlar ham yoʻqoladi. Natijada gap mazmuni semantik (mazmuniy) jihatdan murakkablashadi, yaʼni bu signal (orqali) orqali *“Anvar oʻz istiqbolini yolgʻiz muhabbatbilangina koʻrar edi* degan presuppozitsiya (yashirin axborot) ni koʻrishimiz mumkin.

Tilshunosligimizda mavjud boʻlgan alohida (oraliqdagi) soʻz turkumlari ham oʻzining maʼno qirralari, gapdagi oʻrni, vazifasi va oʻziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi va presuppozitsiya hodisasiga ishora qiladi. Alohida (oraliqdagi) soʻz tukumlari sirasiga kiruvchi undov soʻzlar ham kontekst tarkibida maʼlum bir yashirin maʼno ifodalaydi, sodda gaplarning semantik tuzilishini murakkablashtiradi, pragmatik moʻljallarga ishora qiladi.

Undov soʻzlar - his-hayajon, buyruq - xitob, haydash, chaqirish kabi maʼnolarni bildiruvchi, gap boʻlaklari bilan grammatik bogʻlanmaydigan soʻz turkumi va shu turkumga oid muayyan soʻzlar. U asosiy xususiyatlariga koʻra 2 turga boʻlinadi:

- ❖ His-hayajon undovlari;
- ❖ Buyruq-xitob undovlari.

Kishilarning quvonchi, erkalash-erkalanish, rohatlanish, hayratlanish, norozilik, gʻazab-nafrat, ogʻriq singari hissiyotlarini ifodalovchi undovlar *his-hayajon undovlari* deyiladi.

Kishilarnig diqqatini tortish, jonivorlarni haydash, chaqirish va toʻxtatish uchun qoʻllanadigan undov soʻzlar buyruq-xitob undovlari deyiladi. Keling endi undov soʻzlarning kontekst tarkibida qanday presuppozitsiyalarga ishora qilishini misollar orqali koʻrib oʻtamiz:

Voy! Nimadir yomon yoki kutilmagan hodisa yuz berdi.

Oh! Soʻzlovchi hayratda yoki achinish holatida.

Eh! Soʻzlovchining afsus, armon yoki hafsalasizligini bildiradi.

Uff! Soʻzlovchi charchagan yoki gʻazablangan.

Ey! Kimnidir chaqirish yoki tanbeh berish zarurati bor.

Hay-hay! Ogohlantirish yoki toʻxtatish holati mavjud.

• *Voy*, telefonim tushib ketdi!

Presuppozitsiya: Soʻzlovchi kutilmagan, salbiy hodisani boshidan kechirdi.

• *Eh*, agar oʻsha paytda aytganimda edi!

Presuppozitsiya: Soʻzlovchi afsuslanmoqda, kechirilgan ishga achinmoqda.

• *Uff*, bu navbat tugamasmikin!

Presuppozitsiya: Soʻzlovchi charchagan yoki sabrsizlanmoqda.

• *Oh*, nihoyat kelding!

Presuppozitsiya: kutilgan shaxs kech keldi yoki uzoq vaqt kutildi

Maʼlum boʻladiki, undov soʻzlar presuppozitsiyasi gapda nutqiy vaziyat bilan bogʻliq holda yashirin tarzda reallashuvchi hodisadir. Uning toʻgʻri tushunilishida nolisoniy omillar - nutqiy vaziyat, kontekst, soʻzlovchi va tinglovchiga oldindan maʼlum boʻlgan umumiy bilimlar hamda nutq egalarining til koʻnikmalari yordamga keladi. Presuppozitsiya hodisasi tilning pragmatik aspektini namoyon etuvchi hodisa sifatida kontekst, nutq vaziyati, til egalarining nutq obyekti haqidagi bilimlari tushunchalari bilan zich bogʻlanadi va gapning semantik tuzilishi bilan bogʻliq hodisa sifatida mahsus tadqiqotlarni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Nurmonov, N. Mahmudov. Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi. - Toshkent, 1992, B-113.
2. N. Mahmudov. Presuppozitsiya va gap. -Toshkent, 1986, B-28.
3. A. Madvaliyev. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. -Toshkent, 2006-2008, B-48.
4. R. Sayfullayeva, B. Mengliyev, G. Boqiyeva, M. Qurbonova va boshqalar. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Oʻquv qoʻllanma. - T., «Fan va texnologiya». 2009- 277 b.